

Ганна Черненко (Hanna Chernenko)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРМІН *ПОНЯТИЕ* В РАДЯНСЬКОМУ Й РОСІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

The Term “Ponyatie” in Soviet and Russian Linguistics: The Ideological Context

ABSTRACT: This paper traces the interconnection of Soviet ideology and development of the *ponyatiye* term (понятие, Rus., back translation – concept) in the humanitarian sciences of the USSR, particularly in Soviet linguistics of the 20th century. Analyzing scientific literature of the Soviet epoch, as well as works written by the Marxist-Leninist founding fathers, the author demonstrates that interpretation of the term was limited by the theory of dialectic materialism and the ideological needs of an authoritative socio-political system. This system was interested in denying the capacity of language to participate in the construction of concepts and deprive the mind of critical attention. It was objectionable also to declare the subjectivity and variability of the categorization process because it was not allowed to question the monopoly of dominant ideological beliefs and the efficiency of Soviet propaganda. At the same time, in American and European cognitive linguistics scholars were forming a new theory of categorization and gradually reinterpreting the notion of concept which, as well as *ponyatiye*, is used to denote the results of categorization. Its subjective variability, interference with sensory images and capacity to be constructed was accepted. There are reasons to assert that the term *понятие* did not undergo the same transformation as the term *concept* in the English linguistic tradition because of the ideological restrictions. It was the term *kontsept* (концепт, Rus., back translation – concept) that absorbed features which were rejected by the term *ponyatiye* because of dialectic materialism. This new term came into Soviet and post-Soviet linguistics at exactly the time of the collapse of the USSR and the decline of Marxist ideology. In the author’s opinion, this coincidence in chronology is indirect proof of the conclusion that ideological factors affected the term *ponyatiye* in Soviet and Russian linguistics.

KEYWORDS: Soviet linguistics, Russian linguistics, ideology in science, propaganda, concept, the Russian terms *ponyatie* and *kontsept*, dialectic materialism

Мета цієї статті – висвітлити один із аспектів ідеологічного впливу на лінгвістику за часів СРСР. Цей вплив, на нашу думку, виявив себе, зокрема, через зв’язок між лінгвофілософською інтерпретацією концепту *понятие* (рос., укр. –

поняття)¹, теорією діалектичного матеріалізму, пануючою в Радянському Союзі, та підходами до вивчення й застосування засобів пропаганди й маніпуляції суспільною свідомістю в цій країні. Таким чином ми хочемо продемонструвати, що тоталітарні настанови можуть бути присутні не лише в такій явній формі, як політичний плакат чи заангажовані ЗМІ, але навіть на рівні наукового дискурсу.

Ще 1980 року Сергей Кримський відзначав²: «...розробка теорії категорій врешті-решт завжди опинялася на стратегічних позиціях ідеологічної боротьби в ту чи іншу епоху й визначала найважливіші сюжетні кроки духовно-практичного опанування світом»³.

Однак проблема ідеологічного впливу на розвиток терміна поняття, що являє собою результат процесу категоризації, до цього часу не розглядалася в контексті деконструкції радянської ідеології та її зв'язків із наукою в СРСР.

Наше дослідження лежить у площині критичного дискурс-аналізу. Для досягнення заявленої мети потрібно виявити ті положення в наукових філософських та мовознавчих текстах, які блокували спроби, принаймні відкрити, критичного сприйняття радянської ідеології і накладали обмеження на розвиток терміна поняття. Зроблені спостереження дозволяють стверджувати, що розуміння цього терміна в теорії діалектичного матеріалізму, засвоєне радянським мовознавством, перешкоджало дослідженню суб'єктивних аспектів категоризації, а також стояло на заваді визнання елементів конструктивізму в цьому процесі. Поняття прагнули ототожнити з механічним, дзеркальним відображенням дійсності.

Деякі аспекти впливу ідеології на розвиток наукової думки в СРСР було висвітлено в працях радянологів ще за часів холодної війни⁴. Вивчення взаємодії радянської науки й комуністичної ідеології та деконструкція відповідних ідеологем у науковому дискурсі продовжується до сьогодні⁵. Як зазначив Федір Березін, «...перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала гран-

¹ Ми аналізуємо російськомовний термін *понятие*, зважаючи на те, що російська мова хоча й не мала монополії на наукові тексти багатонаціонального Радянського Союзу, однак виразно переважала в цій та інших функціональних мовних сферах.

² Тут і далі переклад автора, якщо не вказано інше – Г. Ч.

³ С. Крымский, *Логико-гносеологический анализ универсальных категорий*, [в:] *Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления*, Киев 1980, с. 5.

⁴ *Science and Ideology in Soviet Society*, ed. by G. Fischer, New York 1967.

⁵ В. Алпатов, Волошинов, *Бахтин и лингвистика*, Москва 2005; Н. Баранец, А. Верёвкин, *Идеология в науке*, Ульяновск 2018; М. Гаспаров, *Лотман и марксизм*, «Новое литературное обозрение» 1996, № 19; Т. Демкова, *Суспільно-політична термінологія в оцінному полі радянського політичного дискурсу*, «Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: філологія» 2011, LXII, № 963, с. 95-98; Ю. Емельянова, *Способы выражения оценки в научном лингвистическом дискурсе (на примере публикаций 30-х гг. XX в.)*, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета» 2010, № 2, с. 202-212; С. Лучканин, *Загальномовознавчі теорії в історії румунської та української лінгвістики (зіставно-діахронне дослідження)*, Київ 2012; Б. Юдин, *Социальный генезис советской науки*, «Вопросы философии»

діозну ломку не лише в сфері суспільнополітичних відносин, але й у галузі науки. Наука, у тому числі мовознавство, була залучена до служіння народу, новому суспільству, практичні потреби якого вона покликана була обслуговувати»⁶. Однак ще й зараз ми не можемо сказати, що всі аспекти ідеологічного впливу, яких зазнало мовознавство Радянського Союзу, є експлікованими. Ті, хто знаходилися за межами відповідного дискурсивного поля, не могли знати всіх нюансів цих процесів, видимих лише зсередини. Для науковців, чия картина світу формувалася в цьому полі, хто мислив його категоріями й працював у ньому, оприявлення таких зв'язків потребує певних рефлексивних зусиль. Це пояснює, чому настає момент, коли про деяких трансляторів ідеологем можна сказати словами Славоя Жижека: «...найпростішим визначенням ідеології є, імовірно, відомий вислів з *Kanimalu* Маркса: „Вони цього не усвідомлюють, але вони це роблять”»⁷. На певному етапі існування ідеологеми в суспільстві починають працювати автономно від своїх творців.

Термін *понятие* можна вважати однією з таких неусвідомлених, не деконструйованих поки що ідеологем, беручи до уваги особливості його тлумачення й функціонування в радянському, а потім російському мовознавстві. Цей термін вживався на позначення результатів категоризації в російській мові до 1980-х рр. включно. Однак із кінця 1980-х – початку 1990-х років у сфері мовознавства його активно витісняє з обігу запозичений термін *концепт*, який до того часу був практично відсутній у філологічних та й загалом у гуманітарних працях. Наголосимо, що йдеться лише про мовознавчу термінологію. Як продемонстровано нижче, така термінологічна заміна може бути пояснена саме ідеологічним контекстом, у якому існувала радянська наука.

Будь-який термін можна вважати своєрідним прецедентним текстом по відношенню до тієї теорії та ідеологічної парадигми, у межах якої він формувався й розвивався певний час. З огляду на це нами було розглянуто історію функціонування лексем *понятие* і *концепт* у російських та російськомовних радянських наукових гуманітарних текстах 1920-1990-х рр. До аналізу було залучено також окремі праці дорадянського періоду: твори Карла Маркса, Фридриха Енгельса, Володимира Леніна – класиків марксизму-ленінізму, на які спиралася радянська теорія категоризації й інтерпретація терміна *понятие*. Аналізувалися

1990, № 12, с. 16-31; С. Brandist, *Marxism and the Philosophy of Language in Russia in the 1920s and 1930s*, “Historical Materialism” 2005, XIII, № 1, pp. 63-84; Т. Eagleton, *Marxism and Literary Criticism*, Berkeley 1976; S. Gerovitch, “Russian Scandal”: Soviet Reading of American Cybernetics of the Early Years of the Cold War, “The Russian Review” 2001, vol. 60, № 4, pp. 545-546; G. Mininni, *Marxist theories of language*, [in:] *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam 2009, pp. 565-568; E. Pollock, *Stalin and the Soviet Science Wars*, Princeton 2006; Linda L. Lubrano, S. Solomon, *The Social Context of Soviet Science*, Boulder 1980.

⁶ Ф. Березин, *Советское языкознание XX века: задачи, проблемы, решения*, [в:] *Отечественные лингвисты XX века*, Москва 2017, с. 11-44.

⁷ С. Жижек, *Возвышенный объект идеологии*, Москва 1999.

довідникові та енциклопедичні видання, підручники, статті та монографії з лінгвістики, філософії та логіки, у яких розглядається поняття загалом та його місце в лінгвістиці зокрема.

Ознаки, за якими найчастіше розрізняють концепт і поняття в сучасній російській лінгвістиці, такі: поняття відображає сутнісні риси об'єкта, це раціональна абстракція, воно універсальне. Концепт включає також чуттєво-образний і ціннісний компонент, має національну специфіку⁸. Відзначимо, що в українському мовознавстві 1990-х-2000-х, яке у своєму розвитку також мусило відштовхуватися від традицій радянської лінгвістики, відбувалися ті самі термінологічні трансформації – витіснення терміна поняття, введення в обіг терміна концепт і протиставлення їх один одному за аналогічними ознаками⁹.

Аналіз наукової літератури про поняття, виданої в СРСР, виявив, однак, певну суперечність. У цій літературі дійсно превалюють висловлювання, що

⁸ Н. Арутюнова, *Введение*, [в:] *Логический анализ языка. Ментальные действия*, Москва 1993, с. 3-6; С. Воркачев, *Счастье как лингвокультурный концепт*, Москва 2004; В. Демьянков, *Термин «концепт» как элемент терминологической культуры*, [в:] *Язык как материя смысла*, Москва 2007, с. 606-622; А. Залевская, *Психолингвистический подход к проблеме концепта*, [в:] *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*, Воронеж 2001, с. 36-45; В. Зусман, *Концепт в системе гуманитарного знания*, «Вопросы литературы» 2003, № 2 с. 3-29; В. Карасик, *Культурные доминанты в языке*, [в:] *Языковая личность: культурные концепты*, Волгоград; Архангельск 1996, с. 3-16; В. Карасик, Г. Слышкин, *Лингвокультурный концепт как единица исследования*, [в:] *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*, Воронеж 2001, с. 75-80; Л. Касьян, *Термин «концепт» в современной лингвистике: различные его толкования*, «Вестник Югорского государственного университета» 2010, № 2 (17), с. 50-53; В. Колесов, *Ментальная характеристика слова в лексикологических трудах В.В. Виноградова*, «Вестник МГУ. Серия Филология» 1995, IX, № 3, с. 132; О. Крапивкина, *Лингвосемиотический анализ концепта и понятия (на материале текстов научного и научно-популярного дискурса)*, «Вестник Новосибирского государственного университета» 2014, № 4, с. 209-222; В. Красных, *Концепт «Я» в свете лингвоконцептологии*, [в:] *Язык. Сознание. Коммуникация*, вып. 23, Москва 2003, с. 4-14; В. Маслова, *Когнитивная лингвистика*, Москва, 2004; В. Москвин, Н. Алефиренко, *Спорные проблемы семантики*, «Вопросы языкознания» 2000, № 6, с. 137-140; Е. Образцова, *Понятие лингвокультурного концепта в аспекте междисциплинарных исследований*, «Вестник молодых ученых» 2004, № 1; З. Попова, И. Стернин, *Когнитивная лингвистика*, Москва 2007; Ю. Степанов, *Константы: Словарь русской культуры*, Москва 2004; В. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва 1996; Л. Чернейко, *Гештальтная структура абстрактного имени*, «Филологические науки» 1995, № 4, с. 78-83; Л. Юсупова, *Содержательное ядро многозначного слова и концепт*, [в:] *Актуальные вопросы лингвистики, межкультурной коммуникации и методики преподавания иностранных языков в вузе. Материалы IV Международной научно-практической конференции*, Екатеринбург 2021, с. 254-259.

⁹ Т. Космеда, *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*, Львів 2000; А. Приходько, *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*, Запоріжжя 2008; Т. Радзівська, *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість*, Київ 2010; Н. Слухай, О. Снитко, Т. Вільчинська, *Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні*, Київ 2011.

наголошують на тих особливостях терміна, за якими зараз його відрізняють від концепту¹⁰. Проте зовсім не поодинокими є й твердження, інколи тих самих авторів, про те, що понятіе охоплює будь-які розрізнявальні ознаки¹¹, що воно пов'язане з уявленням і цінностями: «У живої людини ми виявляємо зв'язок між поняттям [в рос. оригіналі – понятіем – Г. Ч.] та уявленням і сприйняттям. Мислення часто супроводжується чуттєвими образами¹²; Уявлення про узагальнене, звільнене від чуттєвого, абсолютно нереалістичне»¹³. Іншими словами, значення терміна понятіе в радянській російськомовній науковій літературі поступово ставало дискусійним¹⁴.

Постає питання: чому ж виникла необхідність відкинути термін понятіе і замінити терміном концепт? Адже у той самий час в американській, наприклад, когнітивній лінгвістиці відбувалося переосмислення аналогічного за змістом терміна *concept* без будь-яких спроб замінити чи додати до нього альтернативну ономастичну одиницю¹⁵. Термін *concept* так само, як понятіе, використовувався на позначення ментальної сутності, що лежить в основі мовного значення. Його трактування поступово розширювалося й починало охоплювати такі риси, як варіативність, залежність від суб'єкта категоризації, образність, сенсорність, оцінність¹⁶.

Однак, попри розмаїття інтерпретацій та реінтерпретацій, американські лінгвісти не відчували необхідності в новому терміні. Вони лише дискутували про

¹⁰ Н. Кондаков, *Понятие*, [в:] *Логический словарь справочник*, Москва 1975, с. 456; П. Копнин, *Философские идеи В.И. Ленина и логика*, Москва 1969, с. 239; С. Крымский, *Логико-гносеологический анализ универсальных категорий*, [в:] *Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления*, Киев 1980, с. 85; Г. Садовский, *Диалектика мысли. Логика понятий как теория отражения сущности развития*, Минск 1982, с. 30.

¹¹ Н. Кондаков, *Понятие*, [в:] *Логический словарь справочник*, Москва 1975, с. 456.

¹² П. Копнин, *Философские идеи В.И. Ленина и логика*, Москва 1969, с. 239.

¹³ Б. Серебренников, *Язык отражает действительность или выражает ее знаковым способом?*, [в:] *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, Москва 1988, с. 73.

¹⁴ Детальніший аналіз див. в: Г. Черненко, *Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей*, Київ 2018, с. 29-31.

¹⁵ J. Fodor, *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*, Oxford 1998; R. Jackendoff, *What is a Concept, That a Person May Grasp It?*, "Mind and Language" 1989, vol. IV, № 1-2; G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago; London 1987, Ch. Peacocke, *A Study of Concepts*, Cambridge; Massachusetts 1992, E. Rosch, *Principles of Categorization*, [in:] *Cognition and Categorization*, Hillsdale, NJ 1978, pp. 27-48.

¹⁶ G. Edelman, *Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind*, New York 1992, p. 32; R. Jackendoff, *What is a Concept, That a Person May Grasp It?*, "Mind and Language", IV, 1989, № 1-2, p. 168, G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago; London 1987, p. 32; R. Langacker, *Essentials of Cognitive Grammar*, Oxford 2013; J. Malrieu, *Evaluative semantics. Language, Cognition and Ideology*, London; New York 1999, p. 32, 58; E. Margolis, S. Laurence, *The Conceptual Mind: New Directions in the Study of Concepts*, Cambridge; Massachusetts 2015; Ch. Peacocke, *Rationale and Maxims in the Study of Concepts*, "Noûs" 2005, № 39 (1), p. 168; N. Shea, *Concept-Metacognition*, "Mind & Language" 2020, № 35 (5), pp. 565-582.

старий. Вочевидь, щось у значенні терміна поняття суперечило новітнім уявленням про процеси категоризації аж настільки, що не піддавалося трансформації, а потребувало лише повного заміщення іншою лексемою. Нею став концепт. Припускаємо, що йдеться про несумісність певних семантичних компонентів з ідеологічними настановами радянської гуманітарної науки. Спробуємо зрозуміти, що це за семантичні компоненти.

Термін поняття у радянському мовознавстві був присутній переважно в тих працях, які присвячено дослідженню зв'язків мови та мислення. До певного часу в СРСР, принаймні відкрито, заперечувався вплив мови на свідомість людини, зокрема той факт, що мову можна використовувати як засіб впливу на сприйняття світу. Не визнавалися або замовчувалися й конструктивістські властивості мови, тобто її роль у формуванні поняття. Відповідні погляди висловлювалися переважно в контексті праць, у яких критикувалися західні лінгвістичні теорії. У першу чергу під цю критику потрапляло гумбольдтианство та теорії лінгвістичної відносності Сепіра й Уорфа:

Гіпотеза відносності (Сепіра-Уорфа-Кожибського) є роздуванням, перебільшенням впливу мови на мислення й поведінку людей [...] вплив мови зовсім не зачіпає структуру та природу мислення, характер поведінки людей¹⁷; [...] теза Б. Уорфа про вплив мовних форм на становлення логічних понять [в рос. оригіналі – *понятий*. Г. Ч.], про лінгвістичну детермінацію мислення не має під собою ніяких підстав¹⁸.

Практично поза радянською науковою парадигмою залишалися аналітична філософія, постструктуралізм, конструктивізм.

Така позиція радянської гуманітарної науки має два пояснення. Перше слід шукати в теорії діалектичного матеріалізму. Важливою складовою цього вчення була теза про примат матеріального над ідеальним: «Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість»¹⁹; «Матеріалізм у повній згоді з природознавством бере за первинну данність матерію, вважаючи вторинними свідомість, мислення, відчуття»²⁰. Ще раніше – у *Німецькій ідеології* – К. Маркс та Ф. Енгельс категорично відкидають здатність мови змінювати обставини за відсутності матеріальних передумов для таких змін: «...якщо цих матеріальних елементів немає в наявності, то, як це доводить історія комунізму, для практичного розвитку немає ніякого значення та обставина, що вже сто разів ви-

¹⁷ Г. Брутян, *К философской оценке теории лингвистической относительности*, "Historical Philological Journal" 1961, № 2, с. 169-183.

¹⁸ В. Звегинцев, *Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа*, [в:] *Новое в лингвистике*, вып. 1, Москва 1960, с. 130.

¹⁹ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Немецкая Идеология*, [в:] К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. 3, Москва 1955, с. 25.

²⁰ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 29, Москва 1969, с. 40.

словлювалася ідея цього перевороту»²¹. Парадоксальним чином, ставлячи за мету викрити хибну природу ідеології як омани для свідомості²², автори цієї праці водночас заклали міцне теоретичне підґрунтя для можливого ідеологічного впливу.

Власне поняття, як феномен свідомості, також було поставлене в безпосередню залежність від дійсності. Енциклопедичні видання називали його формою відображення дійсності: «Поняття [понятіе в рос. оригіналі – Г. Ч.] – думка, що відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності й існуючі зв'язки між ними»²³. Це формулювання напрямую впливало з ленінської тези: «Свідомість взагалі відображає буття – це загальне положення усього матеріалізму»²⁴; «...сіть діалектики – критерій істини – єдність поняття [понятіе в рос. оригіналі – автор] та реальності»²⁵. Такі погляди у свою чергу пов'язані із уже згадуваною тезою К. Маркса та Ф. Енгельса про те, що життя визначає свідомість, а не навпаки.

Теза про свідомість як об'єктивне відображення реальності повторювалася в різних варіантах із праці в працю, не втрачаючи, однак, своєї категоричної модальності: «Матерія є філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка дається людині в її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями та існує незалежно від них»²⁶; «Істина це правильне, перевірене практикою, відображення існуючих поза й незалежно від свідомості предметів та явищ природи й суспільства. Це поняття істини виходить з основних принципів марксистсько-ленінської теорії відображення»²⁷.

Усе, що має на собі відбиток особистісного бачення, уявлення, пов'язане з викривленням реальності, творенням альтернативних можливих світів, припущень, сумнівів, засуджувалося: «Логіка марксистсько-ленінського класового підходу рішуче протиставляє суб'єктивізму, який впливає з цього 'безшабашного фразерства й вихваляння', об'єктивну наукову істину, логіці фраз – логіку закономірно взаємопов'язаних фактів й логіку понять [понятій в рос. оригіналі – Г. Ч.], які її відображають»²⁸.

У висловлюванні Григорія Садовського ми бачимо відгомін того, що можна було би назвати науковою брутальністю. Така категоричність загалом притаманна класикам і апологетам теорії діалектичного матеріалізму. Її ми зустрічаємо й у

²¹ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Немецкая Идеология...*, с. 38.

²² H. Mollanazar, S. Fuladi, *A Comparative Study of the Concept of Ideology in Marxism and in Translation Studies*, "Translation Studies Quarterly" 2021, № 19 (74), pp. 72-86.

²³ Д. Горский, *Понятие*, [в:] *Философский энциклопедический словарь*, Москва 1989, с. 494.

²⁴ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 18, Москва 1968, с. 343.

²⁵ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 29, Москва 1969, с. 210.

²⁶ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 18, Москва 1968, с. 131.

²⁷ А. Востриков, С. Дудел и др., *Диалектический материализм*, ред. Г. Александров, Москва 1954, с. 223.

²⁸ Г. Садовский, *Диалектика мысли: Логика понятий как теория отражения сущности развития*, Минск 1982, с. 164.

В. Леніна. Він підкреслює, що «об'єктивне» має онтологічну, а не соціальну природу, і полягає саме у фотографічному відображенні дійсності, а не в конвенційності цього відображення:

Ця точка зору безповоротно закриває двері не лише для будь-якого фідеїзму, але й для тієї професорської схоластики, яка, не бачачи об'єктивної реальності як джерела наших відчуттів, 'висновує' шляхом вимучених словесних конструкцій поняття об'єктивного як загальнозначущого, соціально-організованого і т.д. і т.п., не може, а часто й не хоче відокремити істину від учення про лісовиків і домовиків²⁹.

Як не згадати зронені, майже афористичні слова про радянську ідеологію Ричарда Т. де Джорджа: «Суб'єктивізм лишається загрозою»³⁰. Із вражаючою відвертістю (імовірно, це приклад того, як автор, що заплутався у власних побудовах, мимохіть прохоплюється правдивими словами) звучить заява того ж таки Г. Садовського: «З точки зору матеріалістичної концепції діалектики логічних категорій, проголошення поняття [в рос. оригіналі – *поняття*. Г. Ч.] про предмет суб'єктивним означає не взагалі заперечення об'єктивності предмета, а заперечення існування його в тій формі, яка передбачена панівним поняттям»³¹. Тобто насправді йшлося не про об'єктивну дійсність як таку, а про присвоєння панівного статусу певному поняттю й проголошення його об'єктивним. Про те, що радянська перцепція від початку передбачала трансформацію реальності у відповідності до теорії марксизму-ленінізму, Марія Чехонадських пише так: «Щоб краще зрозуміти аксіоматичний статус Маркса, дозвольте процитувати міркування Жака Лакана щодо ленінської тези „Теорія Маркса всесильна, бо вона і є істина” (Lacan 2006, р. 738) [...] Радянський марксизм переймався питанням, як трансформувати життя відповідно до цієї істини»³².

Теорія відображення дійсності всевладно пронизує гуманітарне знання СРСР, проникаючи й у мовознавство. Тут вона виявляє себе у твердженнях про те, що мова є відображенням світу: «За допомогою мови ми відображаємо світ. Саме відображаємо, а не описуємо або, точніше, не лише описуємо, оскільки опис – це лише одна з форм мовного відображення світу»³³.

Якщо реальність є об'єктивною та існує незалежно від свідомості, якщо свідомість відображає об'єктивну реальність дзеркально, тобто на цей процес не впливають знання та особистий досвід суб'єкта, то й поняття як феномен

²⁹ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 18, Москва 1968, с. 130.

³⁰ R. de George, *Philosophy*, [in:] *Science and Ideology in Soviet Society*, New York 1967, p. 77.

³¹ Г. Садовский, *Диалектика мысли...*, с. 266.

³² M. Chehonadskih, *Reformulation of knowledge: epistemological reading of Soviet Marxism in the post-Soviet times*, "Studies in East European Thought" 2021, vol. 74, p. 87.

³³ О. Почепцов, *Языковая ментальность: способ представления Мира*, «Вопросы языкознания» 1990, № 6, с. 110.

свідомості, ясна річ, було також віднесено до категорій об'єктивних. Тези про можливість мови бути не просто відбитком дійсності, а конструювати поняття та впливати на свідомість, отримують виразно негативну оцінку. Алексей Кривоносов, цитуючи Георгія Степанова, стверджує:

Через свої схоластичні тенденції 'лінгвістична філософія' не бачить правильного шляху до розуміння сутності мови й приходять у кінцевому результаті до її конвенціоналістського трактування: мова для 'лінгвістичної філософії' – 'засіб конструювання, а не відображення світу' (Степанов 1980, с. 196)³⁴.

Тобто розуміння мови як засобу конструювання це шлях неправильний, вважає О. Кривоносов.

У такому контексті прикметно виглядає стаття Йосифа Сталіна *Марксизм і проблеми мовознавства*, яка знаменувала собою «лінгвістичний переворот» в СРСР 1950 року. Сталін спростовував учення Миколи Марра про класовий характер мови та розуміння мови як ідеологічної надбудови – нематеріальної, вторинної складової у структурі суспільства. Він писав: «...а) марксист не може вважати мову надбудовою над базисом; б) змішувати мову з надбудовою – значить припускатися серйозної помилки»³⁵. З одного боку, такий підхід здавався позитивним кроком, оскільки звільняв мовознавство від нав'язаних ідеологічних штампів: «Тільки невігластво у питаннях марксизму й повне нерозуміння природи мови могли підказати деяким нашим товаришам казку про розпад суспільства, про "класові" мови, про "класові" граматики»³⁶. Але спростовуючи належність мови до надбудови, Сталін таким чином заперечував її зв'язок із ідеологічними настановами, виводив цей зв'язок із поля критичної суспільної уваги. Так створювалися оптимальні умови для пропаганди. Таким чином, поняття й людська свідомість в уявленні апологетів діамату були чітко детерміновані об'єктивною реальністю, не залежною від людини, її особливостей та намірів. Тож вони також не могли стати об'єктом суб'єктивного мовного впливу, який здійснює одна мовна особистість, одна людина – на іншу.

Яким чином таке положення могло бути сумісним із суспільно-політичною системою, що активно використовувала засоби саме мовного, пропагандистського впливу на свідомість? Відмова визнати варіативність понять та роль мови у формуванні їхнього змісту парадоксальним чином підвищувала ефективність ідеологічного впливу на радянське суспільство. По-перше, у цей спосіб робилася спроба блокувати плюралізм думок, пошуки альтернативних

³⁴ А. Кривоносов, *Лингвистика текста и исследование взаимоотношений языка и мышления*, «Вопросы языкознания» 1986, № 6, с. 31. Кривоносов цитує статтю: Г.В. Степанов, *О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста*, «Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка» 1980, № 3.

³⁵ И. Сталин, *Марксизм и вопросы языкознания*, «Правда», 20.06.1950.

³⁶ Там же.

поглядів на реальність. По-друге, якщо ми відкидаємо можливість конструювати поняття, значить, разом із тим ми відкидаємо можливість його деконструювання. Реципієнт, який не усвідомлює персуазивного потенціалу мови, сприймає будь-які повідомлення менш критично, ніж той, хто розуміє, що він може стати об'єктом такого впливу. До пропаганди вдається будь-яка влада в будь-якому суспільстві, однак в СРСР цей процес супроводжувався не лише обмеженням доступу до альтернативної інформації, але й обмеженням уявлень про природу поняття й значення відповідного терміна загалом.

Чи були в СРСР учені, які, попри домінуючу, підтриману на офіційному рівні теорію категорії поняття як форми фотографічного відображення, дозволяли собі думки про його конструктивну природу? Так, уже в період відлиги й пом'якшення політичного режиму, у 1960-х роках міркування на цю тему починають зустрічатися в наукових працях. Проте в цих випадках автори уникають терміна поняття і вдаються до синонімічних лексем: категорії, абстракції і, врешті, – концепт. Наприклад: «Наука показує, що крайні абстракції стали справжньою зброєю керування конкретними речами»³⁷. Термін категорії вживає Константин Жоль, коли пише про конструктивні функції інтелекту³⁸. Про конструктивістську природу процесу категоризації в СРСР писав Роландас Павильоніс у 1983 р. Саме він, замість терміна поняття, міцно вмурованого в теорію діамату, використав термінопоняття концепт у значенні «інтенціональна функція від можливого світу до його об'єктів»³⁹. Це значення не передбачало єдиного способу категоризації дійсності, адже йшлося про можливі світи, а не один, єдино вірний об'єктивно існуючий світ. Павильоніс також послідовно простежив зв'язок між конструктивістською природою процесу категоризації й маніпулятивними властивостями мови:

Засвоїти певний смисл (концепт) – значить побудувати якусь структуру, складену з наявних концептів у якості інтерпретаторів, або аналізаторів, розглядуваного концепту [...]»⁴⁰.

Разом з тим, завдяки маніпулятивній функції мови можливе орієнтування індивідуальних концептуальних систем у напрямку специфічних, значущих, прийнятих у певному суспільстві соціальних, культурних, естетичних та інших цінностей⁴¹.

³⁷ П. Копнин, *Философские идеи В.И. Ленина и логика*, Москва 1969, с. 245.

³⁸ К. Жоль, *Познавательные функции аналогий и их значение в истории философских учений о категориях*, [в:] *Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления*, Киев 1980, с. 289-338.

³⁹ Р. Павильоніс, *Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка*, Москва 1983, с. 240.

⁴⁰ Там же, с. 102.

⁴¹ Там же, с. 116.

Попри надзвичайну популярність книги вченого та її високу цитованість серед радянських науковців, термін концепт не зміг стати поширеним серед мовознавців СРСР у ті роки. З нашої точки зору, причиною стала саме несумісність тез про конструктивістську природу процесів і результатів категоризації, а також про маніпулятивну функцію мови з пануючими ідеологічними настановами. Чверть століття після публікації книги Павильоніса думку про сконструйованість поняття повторить лише Валерий Дем'янков⁴², але вкладаючи в цю тезу дещо інший зміст, а саме – уявлення про його конвенційну природу.

Розвідки, у яких радянські гуманітарії розкривали механізми впливу мови на свідомість, подеколи все ж таки здійснювалися, але переважно в контексті викриття буржуазної пропаганди⁴³, адже з певного моменту керівництво СРСР постало перед проблемою ефективної західної пропаганди в умовах холодної війни. Цьому сприяли різні екстралінгвістичні обставини, серед яких: налагодження зв'язків між дисидентами із закордонними колами діаспори, розвиток міжнародного туризму⁴⁴ тощо. Таким був зовнішній поштовх для радянських лінгвістів звернутися до аналізу мовних засобів пропаганди й ширше – аналізу мовного впливу на свідомість загалом. Як писав Ясен Засурський: «Розуміння лінгвістичного апарату буржуазної пропаганди [...] допоможе ефективнішому й дієвішому здійсненню зовнішньополітичної пропаганди, руйнуванню задумів і атак ініціаторів психологічної війни Заходу»⁴⁵.

Ясна річ, що мовним матеріалом у таких випадках були пропагандистські тексти, до яких вдавалися політичні та геополітичні опоненти СРСР⁴⁶. Радянському читачеві ніби пояснювали, що такі тексти слід сприймати як неістинні. Подібні коментарі були присутні при цитуванні відповідних публікацій у зарубіжних мас-медіа, публічних виступів західних політиків тощо: «Згода, примирення, співпраця – кого з ким? Щоб у цьому розібратися потрібно мати чітку класову свідомість, яку буржуазна пропаганда прийомом 'блискучої невизначеності' намагається затінити»; «...пропагандистську функцію виконує знак, у якого межі денотату дуже розпливчасті й невизначені»⁴⁷; «Особливо часто вдається до цього прийому [емоційного протиставлення – Г. Ч.] очільник Білого

⁴² В. Демьянков, *Термин «концепт» как элемент терминологической культуры*, [в:] *Язык как материя смысла*, Москва 2007, с. 606-622.

⁴³ Я. Засурський, *Предисловие*, [в:] *Язык и стиль буржуазной пропаганды*, Москва 1988, с. 3-4; *Техника дезинформации и обмана*, ред. Я. Засурський, Москва 1978.

⁴⁴ И. Орлов, А. Попов, *Сквозь «железный занавес». Руссо туристо: советский выездной туризм, 1955-1991*, Москва 2016.

⁴⁵ *Язык и стиль буржуазной пропаганды*, ред. Я. Засурський, А. Пароятникова, Москва 1988, с. 4.

⁴⁶ *Язык и стиль буржуазной пропаганды...*, с. 4; *Техника дезинформации и обмана...*

⁴⁷ *Техника дезинформации и обмана...*, с. 165.

дому Р. Рейган у своїх численних виступах, умисне підводячи аудиторію до хибного висновку»⁴⁸.

Коли йшлося про наукові праці, що публікувалися в СРСР попри розбіжності із ідеологічними настановами радянської гуманітаристики, то тут роль пояснювального контексту відігравали передмови, критичні рецензії та огляди. Наприклад, Владимир Звєгинцев критикує теорію відносності у статті *Теоретико-лінгвістичні передумови гіпотези Сепіра-Ворфа*⁴⁹. О. Кривоносов – суб'єктивність прагматичного аналізу: «Суб'єктивний прагматичний аналіз тексту [...] нічого не дає в мовознавчому плані»⁵⁰.

Користуючись дихотомією із теорії референції «прозорий контекст — непрозорий контекст», можна сказати, що радянська лінгвістична наука визнавала прозорість контекстів радянського дискурсу, підкріплюючи це теорією поняття як об'єктивного відображення. Сигніфікат максимально зближувався з денотатом. Інтенціонал – з екстенціоналом. У дихотомії «дескрипція – ім'я» знак мав наблизитися до імені, адже функція осмислення, інтерпретації реальності, вираження думки щодо неї носія мови або, ще гірше, конструювання відмінних від реальності можливих світів практично не досліджувалися. Ця догма фактично виключала з уявлення про термін поняття компоненти, які виходили за межі мінімуму, необхідного для здійснення референції. Отже термін не покривав той суб'єктивний смисл, який вкладає в мовні знаки носій мови і який у різних семантичних теоріях називають то інтенціонал (у зіставленні з екстенціоналом), то смисл (у зіставленні з референтом), то сигніфікат (у зіставленні з денотатом).

Водночас тексти іноземних авторів, що містили небажану з точки зору радянської ідеології інформацію, розглядалися як референційно непрозорі. Узагальнена структура модальних контекстів, у рамки яких вправляли ідейно неприйнятні цитати/тексти, виглядала так: Суб'єкт стверджує щось, і це не відповідає дійсності. Саме такі контексти сигналізували, що в певному випадку ми маємо до справи зі сконструйованою, неістинною ментальною сутністю:

Спрямованість буржуазної пропаганди на формування думки й ставлення до політичних подій, на ідеологічно орієнтоване формування уявлень про світ [...] призводить до невідповідності між фактами та їхньою інтерпретацією засобами масової інформації на Заході⁵¹.

⁴⁸ Т. Бережная, *Президентская риторика США в системе пропагандистского манипулирования общественным сознанием*, [в:] *Язык и стиль буржуазной пропаганды*, Москва 1988, с. 135-166.

⁴⁹ В. Звєгинцев, *Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа*, [в:] *Новое в лингвистике*, вып. 1, Москва 1960, с. 111-134.

⁵⁰ А. Кривоносов, *Лингвистика текста и исследование взаимоотношений языка и мышления*, «Вопросы языкознания» 1986, № 6, с. 27.

⁵¹ А. Стриженко, *Основные закономерности использования языка в буржуазной пропаганде*, [в:] *Язык и стиль буржуазной пропаганды*, Москва 1988, с. 5-33.

Головним компонентом конструювання „великої брехні”, до якої вдаються правлячі кола Великобританії та пропагандисти їхніх ідей, стали „ключові слова”⁵².

Але ці уявлення, що «не відповідали» фактам, ніяк не могли бути позначені терміном понятіє. Уявлення, ідея – але не понятіє. Воно було міцно вмуроване в теорію про примат буття над свідомістю, про фотографічне відображення свідомістю реальності, про однозначну відповідність слова, що вербалізує поняття, відображеній дійсності. Прикметним для непрямого підтвердження тези про взаємозв’язок тоталітарної ідеології з концепцією діалектичного матеріалізму є актуалізація досліджень, присвячених важливості й перспективності застосування принципів цього вчення в різних галузях знань, яку можна спостерігати останнім часом у Російській Федерації⁵³ водночас з посиленням тенденцій до встановлення авторитарного режиму в цій державі⁵⁴.

Таким чином, ми виявили, що в більшості наукових праць у радянській гуманітаристиці основний наголос робився на відображальній, а не конструктивістській природі категорії понятіє. Це супроводжувалося запереченням того, що понятіє, а також процес сприйняття й осмислення дійсності може бути об’єктом мовного впливу. Відтак мова, у першу чергу мова радянської пропаганди, опинялася за межами поля критичної уваги. Таку тактику, на нашу думку, можна вважати частиною ідеології, бо ідеологія це не лише те, що може бути виражено засобами дискурсу, але й те, що цими засобами приховується⁵⁵. Таке трактування терміна понятіє міцно пов’язане з використанням мови як пропагандистського засобу й пронизує собою тексти радянської наукової літератури та класиків марксизму-ленінізму, на яких вона спиралася.

Обмеження в інтерпретації наукового терміна понятіє, накладені на нього ідеологічними чинниками, сприяло тому, що, на відміну від, скажімо, американської когнітивної лінгвістики, де активно дискутувалися можливості переосмислення відповідного термінопоняття *concept*, радянські, а потім російські мовознавці, замість розширити зміст терміна понятіє, ввели в обіг запозичення *concept*. Наукові дискусії розгорнулися в площині обговорення розмежування термінів *concept* та *понятіє*. У момент розпаду Радянського Союзу *concept* увібрав у себе той

⁵² Там же, с. 169.

⁵³ И. Александров, *Место материалистической диалектики в системе методов познания права*, «Правовое государство: теория и практика» 2018, № 2, с. 60-66; Г. Малых, *Значение ленинских идей для современного развития науки*, «Культура. Наука. Образование» 2021, № 1, с. 12-25; А. Муравьев, И. Осипов, *Диалектический материализм Карла Маркс и философия в современном мире*, «Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология» 2019, т. XXXV, № 1, с. 70-82.

⁵⁴ A. Lukin, *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, “Post-Soviet Affairs” 2009, XXV, № 1, p. 66-92; M. Mochtak, J. Holzer, *Electoral Violence in Putin's Russia: Modern Authoritarianism in Practice*, “Studies of Transition States and Societies” 2017, vol. IX, № 1; S. Tack, J. Hawn, *Russia's Adaptive Authoritarianism*, “Nesline Institute for Strategy and Policy”, 25.05.2021.

⁵⁵ Teun A. van Dijk, *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction*, Barcelona 2000.

сигніфікат, який не міг бути засвоєний терміном поняття в межах теорії діалектичного матеріалізму та радянського тоталітаризму: суб'єктивність, конструктивістську природу, здатність бути об'єктом маніпулятивного мовного впливу. Така трансформація уявлення про процеси категоризації та співвідношення мови й мислення відкрила би можливості для критичного аналізу пропагандистського дискурсу й суб'єктивної варіативності у сприйнятті та інтерпретації дійсності, що суперечило радянській ідеологічній системі. Оприявлення таких поглядів в СРСР було можливе лише у так званих непрозорих контекстах – модальних аксіологічних рамках, які визначали негативну оцінку небажаних суджень.

Тож можна підсумувати, що категорія поняття була лише фрагментом цілої ідеологічної картини, пов'язаної з панівною в СРСР та радянській науці теорією діалектичного матеріалізму, і в межах цієї теорії відігравала роль одного з інструментів ідеологічного впливу. Міцний зв'язок терміна поняття з ідеологічною системою Радянського Союзу та теорією діалектичного матеріалізму, на нашу думку, став на заваді його переосмисленню навіть після того, як СРСР припинив своє існування. Небажані з точки зору комуністичної ідеології смисли увібрав у себе термін концепт.

References

- Aleksandrov I.A., *Mesto materialisticheskoy dialektiki v sisteme metodov poznaniya prava*, «Pravovoye gosudarstvo: teoriya i praktika» 2018, № 2.
- Alpatov V.M., Voloshinov, *Bakhtin i lingvistika*, Moskva 2005.
- Artyunova N.D., *Vvedeniye*, [v:] *Logicheskij analiz yazyka. Mental'nyye deystviya*, Moskva 1993.
- Baranets N.G., Verëvkin A.B., *Ideologiya v nauke*, Ul'yanovsk 2018.
- Berezhnaya T.M., *Prezidentskaya ritorika SSHA v sisteme propagandistskogo manipulirovaniya obshchestvennym soznaniyem*, [v:] *Yazyk i stil' burzhuznoy propagandy*, Moskva 1988.
- Berezin F.M., *Sovetskoye yazykoznanie XX veka: zadachi, problemy, resheniya*, [v:] *Otechestvennyye lingvisty XX veka*, Moskva 2017.
- Brutyan G.A., *K filosofskoy otsenke teorii lingvisticheskoy otноситel'nosti*, “Historical Philological Journal” 1961, № 2.
- Brandist C., *Marxism and the Philosophy of Language in Russia in the 1920s and 1930s*, “Historical Materialism” 2005, XIII, № 1.
- Cherneyko L.O., *Geshtal'tnaya struktura abstraktnogo imeni*, «Filologicheskiye nauki» 1995, № 4.
- Demkova T.M., *Suspil'no-politychna terminologiya v otsinnomu poli radyanskoho politychno-ho dyskursu*, «Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N. Karazina. Seriya: Filologiya» 2011, vyp. LXII, № 963.
- Dem'yankov V.Z., *Ponimaniye kak interpretiruyushchaya deyatel'nost'*, «Voprosy yazykoznaniya» 1994, № 4.
- Dem'yankov V.Z., *Termin «kontsept» kak element terminologicheskoy kul'tury*, [v:] *Yazyk kak materiya smysla*, Moskva 2007.
- Dijk T.A. van, *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction*, Barcelona 2000.
- Eagleton T., *Marxism and Literary Criticism*, Berkeley 1976.
- Edelman G.M., *Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind*, New York 1992.
- Fodor J.A., *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*, Oxford 1998.

- Gasparov M., *Lotman i marksizm*, «Novoye Literaturnoye Obozreniye» 1996, № 19.
- George R.T. de, *Philosophy*, [in:], *Science and Ideology in Soviet Society*, New York 1967.
- Gerovitch S., “*Russian Scandal*”: *Soviet Reading of American Cybernetics of the Early Years of the Cold War*, “The Russian Review” 2001, vol. 60, № 4.
- Gorskiy D.P., *Ponyatiye*, [v:] *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar'*, Moskva 1989.
- Jackendoff R., *What is a Concept, That a Person May Grasp It?*, “Mind and Language” 1989, vol. IV, 1-2.
- Karasik V.I., *Kulturnyye dominanty v yazyke*, [v:] *Yazykovaya lichnost': kulturnyye kontsepty*, Volgograd. Arhangel'sk 1996.
- Karasik V.I., Slyshkin G.G., *Lingvokulturnyy kontsept kak yedinita issledovaniya*, [v:] *Metodologicheskiye problemy kognitivnoy lingvistiki*, Voronezh 2000.
- Kas'yan L.A., *Termin «kontsept» v sovremennoy lingvistike: razlichnyye yego tolkovaniya*, «Vestnik Yugorskogo gosudarstvennogo universiteta» 2010, № 2 (17).
- Kolesov V.V., *Mentalnaya harakteristika slova v leksikologicheskikh trudah V.V. Vinogradova*, «Vestnik MGU. Seriya Filologiya» 1995, IX, № 3.
- Kondakov N.I., *Ponyatiye*, [v:] *Logicheskiy slovar'-spravochnik*, Moskva 1975.
- Kopnin P.V., *Filosofskiyey idey V.I. Lenina i logika*, Moskva 1969.
- Kosmeda T., *Aksiologichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannya i rozvytok katehoriyi otsinky*, L'viv 2000.
- Krapivkina O.A., *Lingvosemioticheskiy analiz kontsepta i ponyatiya (na materiale tekstov nauchnogo i nauchno-populyarnogo diskursa)*, «Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta» 2017, № 4.
- Krasnyh V.V., *Kontsept «Ya» v svete lingvokontseptologii*, «Yazyk. Soznaniye. Kommunikatsiya» 2017, № 23.
- Krivososov A.T., *Lingvistika teksta i issledovaniye vzaimootnosheniy yazyka i myshleniya*, «Voprosy yazykoznaninya» 1986, № 6.
- Krymskiy S.B., *Logiko-gnoseologicheskiy analiz universalnyh kategoriy*, [v:] *Logiko-gnoseologicheskiye issledovaniya kategorialnoy struktury myshleniya*, Kiyev 1980.
- Lakoff G., *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago, London 1987.
- Langacker R.W., *Essentials of Cognitive Grammar*, Oxford 2013.
- Lenin V.I., *Polnoye sobraniye sochineniy*, t. 18, Moskva 1968.
- Lenin V.I., *Polnoye sobraniye sochineniy*, t. 29, Moskva 1969.
- Linda L., Solomon S.G., *The Social Context of Soviet Science*, Boulder 1980.
- Luchkanyan S.M., *Zahal'nomovoznavchi teoriyi v istorii rumuns'koyi ta ukrayins'koyi lingvistyky (zistavno- diahronne doslidzhennya)*, Kyiv 2012.
- Lukin A., *Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal*, “Post-Soviet Affairs” 2009, XXV, № 1.
- Malrieu J.P., *Evaluative semantics. Language, Cognition and Ideology*, London, New York 1999.
- Malykh G.I., *Znacheniyey leninskih idey dlya sovremennogo razvitiya nauki*, «Kultura. Nauka. Obrazovaniye» 2021, № 1.
- Marks K., Engels F., *Nemetskaya ideologiya*, [v:] K. Marks, F. Engels, *Sochineniya*, t. 3, Moskva 1955.
- Maslova V.A. *Kognitivnaya lingvistika*, Moskva 2004.

- Vorkachëv S.G., *Schast'ye kak lingvokulturnyy kontsept*, Moskva 2004.
- Vostrikov A., Dudel S. i dr., *Dialekticheskiy materializm*, red. G. Aleksandrov, Moskva 1954.
- Yemel'yanova Yu.I., *Sposoby vyrazheniya otsenki v nauchnom lingvisticheskom diskurse (na primere publikatsiy 30-h gg. XX v.)*, «Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta» 2010, № 2.
- Yudin B.D., *Sotsialnyy genezis sovetsoy nauki*, «Voprosy filosofii» 1990, № 12.
- Yusupova L.H., *Soderzhatelnoye yadro mnogoznachnogo slova i konsept*, [v:] *Aktualnye voprosy lingvistiki, mezhdunarodnoy kommunikatsii i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov v vuze. Materialy IV Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Ekaterinburg 2021.
- Zalevskaya A.A., *Psiholingvisticheskiy podhod k probleme kontsepta*, [v:] *Metodologicheskiye problem kognitivnoy lingvistiki*, Voronezh 2001.
- Zasurskiy Ya.N., *Predisloviye*, [v:] *Yazyk i stil' burzhuznoy propagandy*, Moskva 1988.
- Zvegintsev V.A., *Teoretiko-lingvisticheskiye predposylki gipotezy Sepira-Uorfa*, [v:] *Novoye v lingvistike*, vyp. 1, Moskva 1960.
- Zusman V.G., *Kontsept v sisteme gumanitarnogo znaniya*, «Voprosy literatury» 2003, № 2.
- Žižek S., *Vozvyshennyy ob'ekt ideologii*, Moskva 1999.

ПРО АВТОРА

Ганна Черненко – доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології для іноземців Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Taras Shevchenko National University of Kyiv). **Основні публікації:** *Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей*, Київ 2018; *The Ukrainian Woman Elects Patriarchy*, [in:] *Who Benefits? New Imaginaries: Youthful Reinvention of Ukraine's Cultural Paradigm*, New York; Oxford: Berghahn Books 2015, p. 269-288; 2nd edition, 2019, p. 268-288; *Axiology of Ukrainian National Identity in the Media Texts by Oles' Vuzyna*, [in:] *Ukraine und Ukrainische Identität in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus / durch Sprache, Literatur, Kultur*, Munich 2017, p. 32-43; *Проблеми лексикографічного опису займенників ТИ і ВИ*, [в:] *Полігранна філологія без кордонів (до 65-літнього ювілею професора Тетяни Анатоліївни Космеди)*, Харків 2022, с. 280-284; *Лукізм: україномовна версія*, “*Studia Ucrainica Varsoviensia*” 2016, t. 5, s. 27-35; *Особливості дискурсивних форм геронтофобії в пострадянській Україні*, [в:] *Батьки і діти: генераційний фактор і можливості постколоніальних студій в літературах Центрально-Східної Європи і Балкан*, Київ 2014, вип. 4, с. 192-205; *Гендерна інверсія в сучасному українському постколоніальному романі (С. Жадан «Денеш Мод» та І. Карпа «Фройд би плакав»)*, «Слово і Час» 2008, № 12, с. 75-80.

ORCID: 0000-0002-5954-9300

Email: hanna.chernenko@gmail.com